

Ковшун Л. І.

ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ СИНТЕЗИ «DZIEJE POLSKI W ZARYSIE» (1879) МІХАЛА БОБЖИНСЬКОГО

У статті автор розглядає поняття, вжиті представником краківської історичної школи Міхалом Бобжинським (1849–1935) у своєму основному наративі, виданому у 1879 р., – синтезі «Dzieje Polski w zarysie». Методом підрахунку частотності вжитку автор виділяє основні лексичні маркери та дає їм коротку характеристику. Найбільш вживаними є поняття «народ» у розумінні політичної нації, а також «врядування» і «сила». Саме ці терміни зумовили ставлення до історичного наративу як до політичної програми Бобжинського серед критиків та історіографів. Цікавою знахідкою автора є те, що Бобжинський рідко використовує концепт «сильної влади», віддаючи однозначну перевагу «сильному правлінню» і підкреслюючи таким чином першочергову потребу в організації держави, а не в авторитетній постаті на її чолі. Крім належного врядування, в основі розвитку держави лежать «єдність» і «праця», яка може набирати різних форм залежно від вимог доби та суспільної користі. Лише ті правителі, які змогли поєднати ці три ідеї в своїй політиці, забезпечили досягнення прогресивних «цілей», що, за означенням Бобжинського, є спільними для держави, народу та того, хто їх очолює, і сприяють розвитку «цивілізації».

Ключові слова: краківська історична школа, польська історіографія кінця XIX – початку XX ст., Міхал Бобжинський, аналіз понять, сильна влада, держава, органічна праця, цивілізація.

Міхал Бобжинський – помітна постать у польській історіографії. Представник краківської історичної школи, чия синтеза «Dzieje Polski w zarysie» відкрила йому шлях стрімкої політичної кар’єри від посади професора на новоствореній кафедрі польського права Ягеллонського університету наприкінці 1870-х рр. до намісника Галичини у 1908–1913 рр.¹ Та й сама книжка мала неабияку популярність: за життя автора її було видано чотири рази² і двічі перекладено – чеською та російською мовами³. На перше видання 1879 р. відгукнулися критики з усіх трьох частин поділеної Польщі, причому журналісти сприйняли синтезу привітніше, ніж історики,

серед яких були Ксаверій Ліске, Юзеф Шуйський та Валеріан Калінка⁴. Одним із докорів, які висували щодо книжки «Dzieje Polski w zarysie» Міхала Бобжинського, була її надмірна політизованість, підтримка ідей краківських консервативів у історичному наративі, так званий песимізм щодо занепаду Польщі внаслідок внутрішніх причин. У відповідь автор не тільки боронив свої політичні погляди, а й шукав аргументи на підтвердження власної професійності як історика⁵. Його зусилля не минули даремно, й ототожнення Бобжинського із краківським політичним та інтелектуальним колом лягло в основу польської історіографічної традиції⁶. Така історіографічна однозначність дала підставу нашому

¹ Найповніший життєпис Міхала Бобжинського викладено в біографії Вальдемара Лазуги, див.: Waldemar Łazuga, *Michał Bobrzyński: myśl historyczna a działalność polityczna*, Wyd. 1 (Warszawa: Państwowe Wydawn. Nauk, 1982).

² Michał Bobrzyński, *Dzieje Polski w zarysie*, Warszawa: Gebethner i Wolff, 1879 [wyd. II Warszawa 1880, wyd. III Warszawa 1887–1888, wyd. IV Warszawa, Kraków, Lublin, Łódź, Poznań, Wilno, Zakopane 1927–1931].

³ Michał Bobrzyński, *Přehled dějin polských*, red. Jaroslav Bidlo (Praga: Bursík & Kohout, 1895); Михаил Бобржинский, *Очерк истории Польши*, пер. Николай Кареев, т. I (Санкт-Петербург: Л. Ф. Пантелеев, 1888); Михаил Бобржинский, *Очерк истории Польши*, пер. Николай Кареев, т. II (Санкт-Петербург: Л. Ф. Пантелеев, 1891).

⁴ Критику та дискусію, що супроводжували видання синтези Бобжинського, представила Барбара Кремінська-Суровецька, див.: Krzemieńska-Surowiecka Barbara, “Polemika wokół ‘Dziejów Polski w zarysie’ Michała Bobrzyńskiego (w latach 1879–1890),” *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego. Nauki humanistyczno-społeczne* 4 (1956): 107–130.

⁵ Michał Bobrzyński, *W imię prawdy dziejowej. Rzecz o zadaniu historii i dzisiejszym jej stanowisku* (Warszawa: Gebethner i Wolff, 1879).

⁶ Лілія Лаврук. «Поява концепту ‘краківська історична школа’ в польській історіографії». *Наукові записки НАУКМА. Історичні науки* 169 (2015): 70–75.

науковому інтересу, мета якого – знайти конкретні ідеї, що їх висловив Бобжинський у своїй синтезі, реконструювати їх походження та проаналізувати подальший історіографічний дискурс навколо «Dzieje Polski w zarysie». Ця стаття відкриває дослідження; її завданням є назвати поняття, що найчастіше з'являються в тексті синтези, охарактеризувати їх і простежити, до яких саме ідей ведуть ці лексичні маркери. Попередні пошуки дають змогу говорити про першочерговість політичних ідей, як для Бобжинського, так і для читачів його синтези. Важливо також, що сам автор не відкидав характеристики свого твору як злободенного і підкреслював дидактичну функцію історії. Правник за освітою та щирий прихильник «нових суспільних наук»¹, Бобжинський не заперечував свою політичну позицію, щоправда, й відверто її не називав: «Отже, безсторонності – у вузькому значенні цього слова – ніколи не можна вимагати від історика. Безстороннім може бути лише історичний факт, який є предметом його дослідження. [...] Позиція історика може бути і повинна бути науковою, може бути високою і кожного разу ще вищою, але вона завжди має певну сторону і точку зору»².

Основною методологією цієї роботи є підрахунок частотності вжитих понять у тексті першого видання «Dzieje Polski w zarysie», опублікованому у 1879 р. Загальний осяг джерела – 495 сторінок, з яких авторська передмова з роз'ясненням методології – 39 сторінок³, перша частина, з описом подій від X до середини XIII ст., – 85 сторінок⁴, друга частина (від середини XIII до кінця XV ст.) – 101 сторінка⁵, третя (з кінця XV до XVIII ст.) – 213 сторінок⁶, заключні уваги, додатки та зміст – 52 сторінки⁷. Такий поділ книги – на три частини-епохи – зумовлено авторською схемою історичної періодизації, що спричинила полеміку, адже суттєво розходилася із загальноприйнятою, лелевелівською, хронологією. Основною підставою історичної періодизації Бобжинський вважав «однакові умови праці, врядування та розвитку народу», як це

було у західноєвропейських істориків, натовість зміна панівних династій, словами автора, не має характеризувати епохи⁸. Третя частина синтези, яка становить майже половину усього тексту, вийшла найоб'ємнішою саме тому, що Бобжинський прагнув «якнайвиразніше піднести XV та XVI століття, хвилини найвищого розквіту польського минулого»⁹. Більшість понять, про які мова піде далі, з істотною перевагою подані саме у третій частині «Dzieje Polski w zarysie».

Naród

Найчастіше вживане поняття на сторінках синтези Бобжинського – «народ» (в оригіналі – *naród*). У творі загальним обсягом 495 сторінок воно трапляється 417 разів, при цьому найбільше – 239 згадок – в останньому, третьому розділі¹⁰. Складність інтерпретації поняття полягає в тому, що для Польщі (як і для, наприклад, Німеччини або Італії) – країни, яка не мала власної державності, а була поділена між трьома імперіями, поняття «народу» не є тотожним поняттю «нація»¹¹, а отже потребує від інтерпретатора чіткого розуміння, яке значення слово *naród* мало для Міхала Бобжинського. Шукаючи відповіді на це запитання, звернімося спочатку до тлумачного словника польської мови поч. XIX ст. за редакцією Богуміла Лінде як до джерела автентичного значення слова та до словника Дорошевського середини XX ст., а потім розглянемо слововжиток самого Бобжинського в контексті, тобто цитати з синтези «Dzieje Polski w zarysie» кінця XIX ст. За визначенням словника Лінде: «**Народ** 1. а) походження, стан походження; б) = рід, родина, дім, плем'я; в) ґатунок. 2. = **нація** – усе те зібрання людей однакової мови, однакових звичаїв, що живуть в одній країні, die Nation, das Volk»¹². «**Нація** – народ, die Nation. Націоналіст – співвітчизник, земляк. Національний – народний»¹³. Для порівняння, словник за редакцією Дорошевського так тлумачить слова: «**Народ** – 1. спільнота жителів певної території, які говорять однією мовою, пов'язані спільними минулим і культурою, мають

¹ Див. цитату Міхала Бобжинського: «Праця історика – це не що інше, як збирання історичних фактів та застосування до них результатів суспільних і політичних наук», в: Bobrzyński Michał, *W imię prawdy*, 10.

² *Ibid.*, 32.

³ Bobrzyński. *Dzieje Polski w zarysie*, 2–39.

⁴ Michał Bobrzyński. «Okres pierwszy od X do połowy XIII w. Państwo Polskie pierwotne, patryarhalne», *Ibid.*, 41–126.

⁵ Michał Bobrzyński. Okres drugi od połowy XIII do końca XV w. Państwo Polskie średniowieczne, patrymonialne», *Ibid.*, 127–228.

⁶ Michał Bobrzyński. Okres drugi od końca XV do końca XVIII w. Państwo Polskie nowożytne, prawne», *Ibid.*, 229–442.

⁷ *Ibid.*, 443–495.

⁸ Michał Bobrzyński. *Dzieje Polski w zarysie*, 7–8.

⁹ *Ibid.*, IV.

¹⁰ Це не означає, що поняття застосовується на майже кожній сторінці історичної праці, просто характерною особливістю авторського стилю є часте повторення та риторичні звертання до читачької аудиторії.

¹¹ Marian Henryk Serejski, *Naród a państwo w polskiej myśli historycznej* (Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1977), 5.

¹² *Słownik języka polskiego*, s. v. «Naród», by M. Samuel Bogumił Linde, t. 2 (Warszawa: Drukarnia XX. Pijarów, 1809), 263.

¹³ *Ibid.*, 191.

спільні політичні та господарчі інтереси. *Шляхетський народ* – в давній Польщі: спільнота шляхти, яка ототожнювала себе з народом; 2. люди, людність, люд, натовп; 3. *застар.* спільнота осіб, що мають ті самі ознаки; вид, гатунок (нині – у переносному значенні, жартівливо); 4. *дав.* рід, родина¹. «Народ» як змістовний концепт чітко артикулюється у пасажі про війни Болеслава Хороброго із чеським королем Бретиславом у середині XI ст.: «Ще не оформилися між Польщею та Чехією ті принципи різниці, про які пізніше свідчать нам історії одного та іншого народів. Вже існували дві держави – польська та чеська – але не було двох народів; населення обох держав, завдяки мові та звичаям, відчували себе однаково слов'янськими [...] Не відчуттю своєї тожсамості, а лише глибоко вкориненій шані до своєї П'ястівської династії завдячує Польща відпору чеських намірів»². З цього фрагмента також видно, що «народ» і «держав» для Бобжинського – це дві різні категорії, які не обов'язково існують одночасно. Пізніше, у своєму тексті-кредо, що був відповіддю критикам, історик засвідчить, що поєднання обох категорій здатне утворити унікальний єдиний «організм»: «Народ і держава – це найвища натуральна, здатна на самостійний розвиток система (організм), на яку до нашого часу спромоглося людство»³. Далі бачимо, що термін «народ» означає шляхту, тих представників нації, які мають політичні права. Поняття часто виступають смисловими синонімами, а іноді навіть вживаються через дефіс, як-от в епізоді про Сигізмунда II Августа: «Жоден європейський володар не мав перед собою такого завдання. Коли усі інші з труднощами шукали в народі підтримки для боротьби з можновладцями, в Польщі перед королем постав сам народ-шляхта, вказав на його обов'язкові, але занедбані через анархію, права і волав до нього: поверни їх і виконуй, керуй і наказуй!»⁴. Бобжинський, щоб відрізнити народ-шляхту, націю від неполітичного населення, вживає слово «lud», а не «naród», наприклад, коли говорить про Козаччину: «Козацька свобода була тією свободою селянського люду, яку пригнобила шляхта в Польщі [...] оскільки польський народ був зінсуптий до самого дна і не мав достатньо сили на власне відродження [...]»⁵. До згадок слова «народ» ми також віднесли похідні, як-от «національна гордість» (godność

narodowa) в епізоді війни зі шведами: «Водночас прокинулися в народі здорові й до кінця ще не знищені столітньою анархією незінсупті інстинкти, прокинулося почуття національної гордості, передовсім прокинулося релігійне католицьке почуття, стільки разів принижене шведами»⁶. У пасажі про короля Швеції Карла X Густава «народом» також названо політичну його частину, тобто шляхту: термін виступає у контексті опозиції до правителя, вони мають різні погляди на те, як треба вести державну політику⁷. У Бобжинського ще фігурує поняття «суспільство» (*społeczeństwo*), вжите в тексті синтези 100 разів, проте воно не має такого політичного забарвлення, як «народ», по суті означає населення певної країни без окреслення станової належності. Це відрізняє Бобжинського від іншого краківського історика – Юзефа Шуйського, який, за спостереженням Мар'яна Серейського, вживав поняття «народ» як синонім до «суспільства», а не політичної «нації», хоча й визнавав шляхту його серцем, двигуном⁸.

Rząd/ Urząd

Друге поняття, а точніше його український переклад, також потребує пояснення. Ідеться про «правління» (*rząd*) та «врядування» (*urząd*), що їх у контексті цього аналізу можна вважати синонімами «керівництва», причому як дії, так і органу. Словники Лінде та Дорошевського, на нашу думку, підтверджують можливість використання понять в одному змістовому колі, де «**rząd**» – це «b) керівництво, панування, господарче, державне правління»⁹; та «1. головний виконавчий і керуючий орган держави; рада міністрів; 2. нині вживається зазвичай у множині: здійснення влади; володіння, керівництво, управління чимось, зазвичай державою або країною; влада, зверхність; устрій; 3. *дав.* а) очільний орган, керуючий якоюсь інституцією, більшою адміністративною одиницею тощо; б) лад, господарність, рядність, порядок»¹⁰; а «**urząd**» – «будь-яке управління, що його має хтось чинити, функція, повинність (звання, должность, чин); суд (управа)»¹¹; і «орган публічної влади, інституція з окресленою сферою діяльності в суспільному житті; група осіб і матеріальних засобів,

⁶ Ibid., 387.

⁷ Ibid., 385–387.

⁸ Serejski, *Naród a państwo*, 181.

⁹ *Słownik języka polskiego*, s. v. “Rząd,” by M. Samuel Bogumił Linde, t. 5 (Warszawa: Drukarnia XX. Pijarów, 1812), 181–182.

¹⁰ Ibid.

¹¹ *Słownik języka polskiego*, s. v. “Urząd,” by M. Samuel Bogumił Linde, t. 6 (Warszawa: Drukarnia XX. Pijarów, 1814), 85–86.

¹ *Słownik języka polskiego*, s. v. “Naród”.

² Bobrzyński, *Dzieje Polski w zarysie*, 86.

³ Bobrzyński, *W imię prawdy dziejowej*, 11.

⁴ Bobrzyński, *Dzieje Polski w zarysie*, 276.

⁵ Ibid., 377.

організованих для виконання громадської влади; посада, функція, обов'язки, що виконуються кимось у державній чи будь-якій іншій ієрархії»¹. У тексті синтези поняття «*rząd*» та «*urząd*», а також спільнокореневі похідні від них посідають друге місце за кількістю згадок – 336 слів. Також у це число ввійшло поняття «ієрархія» (*hierarchia*) як змістовно синонімічне, що також доводить словник Лінде: «ієрархія – церковне врядування духівництва, *die Hierarchie*»². Можливо, було б логічним аналізувати цей концепт як синонім до слова «організація», проте під «організацією» ми розуміємо швидше порядок, ніж чітку адміністрацію, на яку, скоріш за все, і натякав Бобжинський, описуючи, наприклад, церковний устрій. Уміння забезпечити належне врядування є однією із найважливіших рис сильних володарів, хоча характер устрою в різних епохах відрізнявся. Болеслав Хоробрий перший розпочав управління державою, але «*ціла ця урядницька ієрархія, однак, не мала жодної самостійності. Особа правителя була усім як у дворі, так і в цілій державі*»³. Казимир Великий завдяки встановленню системи управління домагається зміцнення держави. Тут важливо додати, що належний уряд, сформований єдиним правителем, на думку Бобжинського, є запорукою процвітання держави (наприклад, заголовок розділу про Казимира Великого: «*Можновладство, узявшись до врядування, долучає Литву та розгромлює Орден*»⁴). Щодо прихильності Міхала Бобжинського до «сильної влади», яку настало приписує йому історіографія, завдяки нашому аналізу можемо зробити суттєве уточнення: історик уйшлося передовсім про владу як систему ефективного управління, а не про беззаперечний авторитет індивіда. Поняття «влада» (*władza*) також трапляється в тексті доволі часто – 167 разів, що свідчить про бажання історика використати свій твір як своєрідний підручник з політичного / ефективного управління. Тож при аналізі світоглядних позицій Бобжинського варто пам'ятати, що його прихильність до сильної влади виявлялася саме у прихильності до сильного уряду. Словосполучення «*silna władza*» вжито в тексті лише 17 разів, натомість «*silny rząd*» має 40 згадок, при цьому часто звучить «*silna władza rządowa*», наприклад: «*Так використали Реформацію для побудови сильної урядової влади бранденбурзькі та саксонські князі, Крістіан у Данії, Густав*

Ваза у Швеції, Генріх VIII та Єлизавета в Англії»⁵. До того ж, король не є самодержцем – сильну владу йому повинна допомагати будувати сама шляхта, наприклад, в епізоді про Сигізмунда I: «*Король потребує сили, а отже потрібно надати її королю, допомогти йому збудувати сильну урядову владу*»⁶. Політичний устрій у XVIII ст. вже можна характеризувати як «абсолютний», – починаючи з Просвітництва, Бобжинський застосовує поняття абсолютної монархії: «*Досягнувши першої цілі, тобто польського трону, Август зумів спрямувати усі сили на подальшу ціль – зламати польську сваволю й нав'язати Польщі сильне, якщо можна, абсолютне управління*»⁷. При цьому абсолютизм не був для Бобжинського ідеальним устроєм, який варто безумовно запроваджувати. За свідченням Костянтина Грибовського, Бобжинський наслідував не Лівія і Макиавеллі, а, скоріше, Тацита з Юстом Ліпсієм, згідно з якими одна особа не здатна керувати усією державою самостійно; вона повинна створити дієву систему управління, апарат, що їй допоможе⁸. Належний політичний устрій є найважливішим концептом при аналізі синтези, оскільки, відповідаючи на гаряче питання для кожного польського історика XIX ст. – чому все ж таки Польща втратила державність, – він однозначно констатує: «*Ми не мали врядування, і то є одна, єдина причина нашого занепаду*»⁹.

Sila

Поняття «сила» (*sila*) та похідні прикметники від нього посідають третю позицію за кількістю появ у тексті – 323 згадки. Термін є означенням, характеристикою, зрештою, навіть у словнику Лінде в розділі «Сила» замість чіткого визначення – лише низка прикладів¹⁰. Це слово важко розглядати самостійно, без прив'язки до ширших концептів, оскільки це не тільки характеристика для держави й управління, як у попередньому пункті, а й основний емоційний маркер: поняття вживається в епізодах, які хвилюють Бобжинського однаково в позитивному чи негативному сенсі. Це забезпечує високу частотність вживань і функціональність застосування цієї лексеми. Концептуально варто наголосити, що поняття

⁵ Ibid., 266.

⁶ Ibid., 270.

⁷ Bobrzyński, *Dzieje Polski w zarysie*, 413.

⁸ Konstanty Grzybowski, *Refleksje sceptyczne*, t. 1 (Warszawa: Książka i Wiedza, 1970), 55–56.

⁹ Bobrzyński, *Dzieje Polski w zarysie*, 447.

¹⁰ *Słownik języka polskiego*, s. v. «Sila», by M. Samuel Bogumił Linde, t. 5 (Warszawa: Drukarnia XX. Pijarów, 1812), 268–269.

¹ *Słownik języka polskiego*, s. v. «Urząd».

² *Słownik języka polskiego*, s. v. «Hierarchia», by M. Samuel Bogumił Linde, t. 1 (Warszawa: Drukarnia XX. Pijarów, 1808), 851.

³ Bobrzyński, *Dzieje Polski w zarysie*, 80.

⁴ Michał Bobrzyński. «Możnowładztwo chwyciwszy za rządy przyłączając Litwę a gromi Krzyżaków (1370–1423)», *Ibid.*, 167–192.

«сила» використовується переважно в розумінні позитивістському (сила розуму) або дарвіністському (сила в сенсі потуги). Наприклад, «сила» – один із компонентів обов'язкової характеристики гідного правителя, найбільший його хист і талант: «Успадкувавши державу, Болеслав Хоробрий продовжив мудру політику свого батька і силою свого генія підніс її незмірно і поставив для неї недосяжні межі й цілі»¹. Історіософ Войцех Кауте також помітив, що «сила» є основною підставою успіху в «боротьбі за виживання» (*walce o byt*), яку, на думку Бобжинського та інших істориків з епохи захоплення Дарвіном, ведуть між собою народи. Переможцем же у цій боротьбі стане лише той народ, який зміг зорганізувати «сильний уряд», інші ж втратять свій доступ до «цивілізації»².

Państwo

Щодо поняття «держави» (*państwo*), то воно, хоч і трапляється в тексті доволі часто – 316 згадок, проте не має такого сильного смислового навантаження, як попередні терміни. Поняття «держави» часто йде в парі з епітетом «організована», тож в основі держави для Бобжинського лежить передусім суспільна організація, урядова ієрархія. Юзеф Шуйський вважав, що, мислячи про організацію держави, Бобжинський не враховував моральних критеріїв, і тому держава була для нього самоціллю, а не засобом для досягнення масштабнішої цивілізаційної мети³. У методологічному розділі на початку синтезу Бобжинський дає визначення, що таке держава. Подаємо повну цитату, оскільки вона вичерпно розкриває зміст, який автор вкладав у це поняття: «Суспільство не може існувати без якоїсь вищої сили, яка би захищала його від зовнішніх неприятелів, яка б утримувала в ньому внутрішню рівновагу і підтримувала б його суспільну працю. Такою силою щодо суспільства є держава. Держава є найвищим політичним зв'язком, так як інші – суспільним. Метою держави не є праця сама по собі, а тільки праця в певному напрямі, тільки охорона і підтримка праці в усіх її проявах і напрямках; основою держави є не людська спільнота, об'єднана однією конкретною вигодою, а зв'язок усіх людей, що мешкають на певній території, незважаючи на їхні особисті бажання та інтереси. Отже, ця держава

поєднує суспільні кола, які співпрацюють між собою, і змушує їх до консолідації усіх своїх сил на користь оборони своїх найвищих інтересів»⁴. У фрагменті зацентровано поняття «праця» – інший важливий концепт у тексті Бобжинського, який, так само як і «врядування», є запорукою існування сильної держави.

Całość/Jedność

«Єдність» є третім стовпом могутності держави, її володаря та народу, нарівні з «врядуванням» та «працею». У Міхала Бобжинського трапляються два поняття – «całość» та «jedność», які мають синонімічне значення, а також похідні від них загальною кількістю 233 згадки. Роздрібненість надзвичайно засмучує історика, і вона завжди є першопричиною звитяги зовнішніх ворогів та поразки поляків. Наприклад, у розділі під заголовком: «П'ястівська Польща, роздроблена онуками Кривоустого, впала під навалюю монголів»⁵, Бобжинський зневажливо констатує: «[...] і чим дрібнішими, чим слабшими були князьки, тим більше було між ними конфліктів, незгоди і сварок»⁶. На шляху світоглядних терезів історика єдність країни переважає навіть її незалежність: «Урочиста коронація Вацлава увінчала справу об'єднання країни, що-права, втілену чужим монархом. Чеський уряд, який провадив цілісну політику і привів до згоди різноманітні провінції, переконав поляків, що незважаючи на півторастолітній поділ можуть вони – і то з великою для себе перевагою! – творити єдине політичне тіло. Хтозна, чи добилися б ми колись самі, без короткого панування Вацлава, неподільної монархії»⁷. Враховуючи контекст ситуації, в якій опинилася Польща у XIX ст., заяви Бобжинського про єдність будь-якою ціною звучали насправді сміливо: «Можна зрозуміти Чарторийського, припустивши думку, що Польща, внаслідок свого внутрішнього занепаду, мусила так чи інакше втратити незалежність, тож краще, щоб вона добровільно від неї відреклася і визнала свою вже існуючу залежність від Росії, за що увійшла би до складу Росії цілою, неподільною, з сильним автономним урядом, створеним після знищення анархії з російською допомогою»⁸. Войцех Кауте

⁴ Bobrzyński, *Dzieje Polski w zarysie*, 34.

¹ Bobrzyński, *Dzieje Polski w zarysie*, 71.

² Wojciech Kaute, *Synteza dziejów Polski Michała Bobrzyńskiego* (Katowice: Uniwersytet Śląski, 1993), 93.

³ Józef Szujski, «Kilka uwag o 'Dziejach Polski w zarysie' Michała Bobrzyńskiego», w *Dziela*, t. VII, III (Kraków, 1888), 134.

⁵ Michał Bobrzyński. «Polska piastowska, rozdrobniona przez wnuków Krzywoustego, upada pod nawałą Mongołów (1201–1241),» *Ibid.*, 113–125.

⁶ *Ibid.*, 114.

⁷ *Ibid.*, 144.

⁸ Bobrzyński, *Dzieje Polski w zarysie*, 436.

також звернув увагу на поняття «*calość*» і «*jedność*» у тексті Міхала Бобжинського. Дослідник зауважив подібність змісту та контексту вжитку цих понять у Бобжинського і Йоахима Лелевеля, республіканця та романтика. Незважаючи на те, що Бобжинський позиціонував себе антагоністом Лелевеля, вони поділяли спільне прагнення – створити синтезу історії, тобто цілісну канву минулого із дидактичною метою¹.

Право

Після прочитання життєписів Бобжинського, написаних різними біографами, складається єдине враження, що молодий вчений від самого початку знав, що його чекає політична кар'єра, і навіть свою історичну синтезу писав як презентацію власної політичної програми. Бобжинський мав юридичну освіту; після Ягеллонського університету він поїхав на престижні студії до Німеччини і навчався у Рудольфа Зома, одного з піонерів правничо-історичного підходу у вивченні минулого². Бобжинський отримав звання професора польського та німецького права, але, як ми вже зазначали у вступі, мусив доводити співвітчизникам свою компетенцію історика. До історії Бобжинського привела «мода» на публікацію джерел стародавнього права: у Кракові цим займався Антоні Сигізмунд Гельцель, після смерті якого справу й підхопив амбітний юнак. Залишається відкритим питання, чи людина, яка мріяла про кар'єру політика, бралася б у молоді роки за таку важку справу, як видавництво ранньомодерних джерел, тож ідею про те, що Бобжинський від початку планував бути політиком, ще можна дискутувати. Беззаперечним залишається вплив правничої освіти на історіософські погляди автора. Поняття «право» (*prawo*) вжито в тексті 177 разів, що слугує аргументом на підтвердження наміру Бобжинського зробити з історії помічницю суспільних і правничих наук. Водночас бачимо й інший вжиток поняття «право»: «*Треба одного разу все ж таки зрозуміти, що наш політичний занепад, який не має прикладів серед історій сучасних народів, міг наступити тільки внаслідок цілої серії помилок, після довгої наруги над тими вищими правами, які Бог приписав кожному народові для їх життя і розвитку*»³. Натомість цікавішою виглядає концепція політичної «програми» (*program*), якою була,

наприклад, Люблінська унія та яку була спроможна підготувати лише невелика група інтелектуалів: «*Ця програма виростала з тіла і крові цілого шляхетського суспільства, але якщо спитаємо, хто свідомо його поставив, то історія не покаже нам натовпів шляхти, а тільки вузьке коло шляхетської інтелігенції і її цвіт, зосереджений у палаті депутатів за панування Сигізмунда Августа*»⁴. Додамо також, що Бобжинський із великою повагою ставиться до освічених людей, які змогли побудувати кар'єру та здобути авторитет; олігархію він при цьому нещадно критикує: «*Єжи Осолінський був людиною, який, не належачи до жодної можновладної родини, завдячував своє високе становище своїм власним талантам і діяльністю. [...] Повернувшись з посольства до папи [...] Осолінський привіз з собою титул князя, наданий імператором і папою, а також оригінальний проект політичної організації, прихований за назвою "Ордену Непорочного Зачаття". Цей орден мав стати ознакою міцного внутрішнього зв'язку тих людей, які, пошлюбивши католицьку віру і війну з поганством, присягали водночас на особливу вірність королеві. Завдяки цьому в розбитому польському суспільстві, в якому тільки олігархія усім заправляла, повинна була з'явитися аристократія, солідарна з королем та між собою. Не потрібно пояснювати, що такий проект, запропонований вискоккою і підтриманий королем, зіткнувся з незламним опором олігархії і був безповоротно знищений*»⁵.

Праця

Як уже зазначено вище, праця є однією з основ повноцінного розвитку держави. І хоча поняття «праця» (*praca*) фігурує у наративі не так часто, як «врядування» – 143 згадки, проте воно є беззаперечним маркером світоглядної позиції Бобжинського. Це не були однозначні тези «органічної праці» (*praca organiczna*) чи «праці у основ» (*praca u podstaw*), зокрема тому, що Бобжинський не наполягав на потребі масової освіти, як це робило коло галицьких позитивістів кінця 1860-х рр.⁶ Навпаки, «праця» здатна виділити найкращих; переможцем стане той, хто здатен працювати краще, ніж інші, а ті, хто працювати не хоче, – стають жертвами історії.

⁴ Ibid., 272.

⁵ Ibid., 372.

⁶ Halina Kozłowska-Sabatowska, *Ideologia pozytywizmu galicyjskiego 1864–1881* (Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo PAN, 1978), 142–43.

¹ Kaute, *Synteza dziejów*, 43.

² Stanisław Estreicher, «Michał Bobrzyński», *Odbitka z "Przełomu Współczesnego"*, 165-8 (1936): 25.

³ Bobrzyński, *Dzieje Polski w zarysie*, 446.

В цій повазі до праці Бобжинського відчутний такий самий дух часу, як і в захопленні дарвінізмом: за свідченням філософа Володимира Єрмоленка, ідея «праці» лежала в основі усіх чільних ідеологій другої половини XIX ст. – від лібералізму і до расизму¹. Зрештою, поважне ставлення до ідеї праці відповідало особі самого Міхала Бобжинського, адже він був «людиною, що створила себе сама», що, на думку дослідниці галицького позитивізму другої половини XIX ст. Галини Козловської-Сабатовської, можна означити як «self-made man»².

«Праця» буває різною, і кожен гідний польський король обирав ту, якої потребувало суспільство у відповідний момент. Мешко I (якого Бобжинський із повагою називає виключно «Мечислав») і Болеслав Хоробрий підтримували господарчу працю, а Казимир Великий – суспільну: «Казимир Великий зумів піднятися над своїми обов'язками, над тогочасними поняттями і зауважив своїм гострим розумом, що підтримка, надана суспільній праці, збільшить сили народу, а отже і держави, та надав цій праці відповідний керунок у кожній сфері життя»³. На думку Бобжинського, саме праця зробила Казимира визначним володарем: «Казимир став Великим тому, що заощадив народні сили від беззмистовних, винищувальних воєн, направив їх до внутрішньої праці і повів їх у тій праці яскравою зіркою свого генія і незгасною енергією»⁴. Працелюбність короля поширюється на весь польський народ, якому стає замало власних територій, він відчуває в собі сили рухатись далі і «понад два століття над цивілізацією східних пусток працює кривавим потом»⁵. «Праця» завжди є ключем до виходу з політичної кризи; саме їй Бобжинський присвятив великий фрагмент післямови, таким чином ніби пропонуючи вихід із песимістичної ситуації, в якій опинилася Польща після поділів, у бік можливого майбутнього розквіту⁶.

Ціль

Останнє поняття, що трапляється в синтезі «Dzieje Polski w zarysie» понад сотню разів, а саме 129 згадок, – «ціль» (*cel*). В ідеалі, «ціль» має поєднувати прагнення народу й правителя.

Найгірші результати у того політика, хто взагалі не має цілей. Приміром, Сигізмунд Август «не вмів зі своєї влади видобути жодної користі і навіть не мав цілей, до яких її повинен був скерувати»⁷. Його батько, Сигізмунд I Старий мав цілі і вмів їх досягати: «Ніхто краще за нього не знав людей, з якими мав справи, ніхто краще за нього не вмів використовувати їх для досягнення власних цілей, ніхто так мало не задумувався над засобами, які вели до цілі»⁸. Але це стосувалося лише особистих намірів, бо цей польський король не був тим, хто «має вищу амбіцію, і здатен зрушити натовп і енергійно провадити його до запланованої цілі; який посідав би той моральний хист, гармонійність думки, що надихає на великі цілі»⁹. Важлива також й «історична ціль» народу: «Зосереджуючи свої сили на Угорщині й Русі, поляки втрачали з очей свою справжню ціль, якою було об'єднання західних слов'ян і здобуття берегів Балтійського моря»¹⁰. Зрештою, в історичній перспективі вигрануть ті країни, чії правителі змогли добитися поставлених цілей на користь держави, як-от Росія Петра Великого: «Молодий цар мав намір остаточно перетворити свій народ і державу за прикладом Західної Європи, і не нехтував жодним засобом для досягнення цієї цілі. Однак коли помітив, що усі його зусилля зникають через брак доступу до західної цивілізації, що Швеція заступила для нього цей доступ, постановив рушити на неї війною і, здобуваючи морські порти, знайшов можливість для внутрішньої реформи»¹¹.

Цивілізація

Термін вжито на сторінках синтези 80 разів; хоча поняття складне, Бобжинський наводить його без початкового означення, тобто читачі книжки мають розуміти його зміст. Найчастіше поняття трапляється у першій та другій частинах праці, де пов'язується із «християнством» та «Європою» або «заходом». Сама Польща для Бобжинського – це безумовно частина європейської цивілізації, але чітко її місце на ментальній мапі означено автором лише один раз – в епізоді про постання Краківського університету за Казимира Великого, який був «всередини Європи криницею світла і мудрості»¹². Взагалі цей король найбільше сприяв

¹ Володимир Єрмоленко, *Плинні ідеології. Ідеї та політика в Європі XIX–XX століть* (Київ: Дух і Літера, 2018), 238–39.

² Kozłowska-Sabatowska, *Ideologia*, 148.

³ Bobrzyński, *Dzieje Polski w zarysie*, 159.

⁴ Ibid., 158.

⁵ Ibid., 287.

⁶ Ibid., 452–454.

⁷ Ibid., 288.

⁸ Ibid., 288.

⁹ Ibid., 276.

¹⁰ Ibid., 89–90.

¹¹ Ibid., 414–415.

¹² Ibid., 161.

польській «євроінтеграції»: якщо в описах діяльності інших королів топонім «Європа» згадується рідко і зазвичай у політичному контексті, то за Казимира Великого саме у «цивілізаційному»: «Отримавши після смерті батька правління, постановив собі за будь-яку ціну покласти кінець епосі воєн, а натомість піднести країну і польське суспільство на той рівень господарства, освіти й цивілізації, на якому в той час вже стояла західна й південна Європа»¹. Цікаво, що поняття «чужий» (*obcy*) не містить для Бобжинського негативної чи будь-якої іншої емоційно забарвленої конотації. Єдиний народ, якого поляки, за свідченням Бобжинського, «ненавидять» – це німці, причому ще від племінних початків: «Полабські слов'яни замість того, щоб взорувати на німців, прийняли їхні досконаліші знаряддя і християнську цивілізацію, через ненависть до німців вперто трималися свого поганства, давніх звичаїв і застарілих знарядь»². Зрештою, на протигагу німцям поляки могли очолити об'єднання слов'ян, а саме поляків і чехів, але ця ідея, на думку Бобжинського, була актуальна лише раз – у XV ст.³ А ось найкращим цивілізаційним проектом поляків було приєднання Литви і Русі за Ягеллонів: «Сила життява і цивілізаційна Польщі найкраще проявилася в приєднанні Червоної Русі»⁴; «Це була без сумніву найширша політична програма, на яку здобувся польський народ за усі десять віків свого існування»⁵. Очевидною для Бобжинського є масова колонізація поляками руських земель⁶, а також те, що поляки разом з русинами зорганізувалися в козаків⁷. Повстання Хмельницького – польського шляхтича – було результатом внутрішньої польської анархії, в цьому немає вини зовнішніх чинників або «руського елемента». Те саме

стосується і поділів – це вина внутрішньої анархії, і Бобжинський вважає, що саме через неї країна була роздроблена, хоча могла цілою увійти на автономічних правах до Росії, яка на той час вже досягла «європейськості», але ще потребувала кількох штрихів «цивілізації»⁸.

Завершуючи огляд часто вживаних понять в історичному наративі Міхала Бобжинського, зауважимо, що синтеза «*Dzieje Polski w zarysie*» справді справляє враження ґрунтовного джерела політичних поглядів автора. Розпочавши процес переосмислення історії з використанням поняттєвого апарату, притаманного німецькій школі з її наголосом на правопорядок, Бобжинський створює історичну синтезу, що здатна легко трансформуватися у політичну програму. Поняття «врядкування», «єдності» і «праці» були засадами творення та функціонування держави для Бобжинського. Саме вони забезпечували «силу» народу, який разом зі своїм володарем міг рухатись у напрямі цивілізаційного прогресу, – обов'язкового концепту кінця XIX ст., на якому наголошував і Бобжинський. Брак належної організації і розуміння потреби працювати стали, на думку Бобжинського, причиною занепаду Польщі. Це викликало значні дискусії серед колег історика та читачів його праці. Широка критика такої позиції справила значний вплив на подальшу історіографію, і дослідники політичних ідей історика подекуди втрачали наукову безсторонність (до якої, як ми згадували на початку, закликав і сам автор) та прагнули довести слушність думок Бобжинського чи заперечити її. У цій статті ми прагнули продемонструвати можливості для окремого ґрунтовного дослідження семіотики тексту, яке дасть змогу поглянути на дискусію зі сторони і проаналізувати увесь історіографічний дискурс – як витоки світоглядних позицій Бобжинського, так і їх подальші інтерпретації.

⁸ Ibid., 436.

¹ Bobrzyński, *Dzieje Polski w zarysie*, 150.

² Ibid., 61.

³ Ibid., 208–209.

⁴ Ibid., 162.

⁵ Ibid., 271.

⁶ Ibid., 335.

⁷ Ibid., 313.

Bibliographic References

- Bobrzyński, Michał. *Dzieje Polski w zarysie*. Warszawa: Gebethner i Wolff, 1879.
- Bobrzyński, Michał. *Přehled dějin polských*. Red. Jaroslav Bidlo. Praga: Bursik & Kohout, 1895.
- Bobrzyński, Michał. *W imię prawdy dziejowej. Rzecz o zadaniu historyi i dzisiejszem jej stanowisku*. Warszawa: Gebethner i Wolff, 1879.
- Bobrzinskij, Mihail. *Oчерк istorii Pol'shi*. Per. Nikolaj Kareev, t. I. Sankt-Peterburg: L. F. Pantelev, 1888.
- Bobrzinskij, Mihail. *Oчерк istorii Pol'shi*. Per. Nikolaj Kareev, t. II. Sankt-Peterburg: L. F. Pantelev, 1891.
- Estreicher, Stanisław. "Michał Bobrzyński". Odbitka z "*Przeglądu Współczesnego*". 165-8 (1936): 1–93.
- Grzybowski, Konstanty. *Refleksje sceptyczne*. T. 1. Warszawa: Książka i Wiedza, 1970.
- Kaute, Wojciech. *Synteza dziejów Polski Michała Bobrzyńskiego*. Katowice: Uniwersytet Śląski, 1993.
- Kozłowska-Sabatowska, Halina. *Ideologia pozytywizmu galicyjskiego 1864–1881*. Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo PAN, 1978.
- Krzemińska-Surowiecka, Barbara. "Polemika wokół 'Dziejów Polski w zarysie' Michała Bobrzyńskiego (w latach 1879–1890)".

- Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego. Nauki humanistyczno-społeczne* 4 (1956): 107–130.
- Lavruck, Liliia. “Poiava kontseptu ‘krakivska istorychna shkola v polskii istoriohrafii’”. *Naukovi zapysky NaUKMA. Istorychni nauky* 169 (2015): 70–75.
- Łazuga, Waldemar. *Michał Bobrzyński: myśl historyczna a działalność polityczna*. Warszawa: Państwowe Wydawn. Nauk, 1982.
- Linde, M. Samuel Bogumił. “Hierarchia”. In *Słownik języka polskiego*. T. 1. Warszawa: Drukarnia XX. Pijarów, 1808.
- Linde, M. Samuel Bogumił. “Naród.” In *Słownik języka polskiego*. T. 2. Warszawa: Drukarnia XX. Pijarów, 1809.
- Linde, M. Samuel Bogumił. “Rząd.” In *Słownik języka polskiego*. T. 5. Warszawa: Drukarnia XX. Pijarów, 1812.
- Linde, M. Samuel Bogumił. “Siła.” In *Słownik języka polskiego*. T. 5. Warszawa: Drukarnia XX. Pijarów, 1812.
- Linde, M. Samuel Bogumił. “Urząd.” In *Słownik języka polskiego*. T. 6. Warszawa: Drukarnia XX. Pijarów, 1814.
- Serejski, Marian Henryk. *Naród a państwo w polskiej myśli historycznej*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1977.
- Szujski, Józef. “Kilka uwag o ‘Dziejach Polski w zarysie’ Michała Bobrzyńskiego.” In *Dziela*, 120–141. T. III. Kraków, 1888.
- Yermolenko, Volodymyr. *Plynni ideolohii. Idei ta polityka v Yevropi XIX–XX stolit*. Kyiv: Dukh i Litera, 2018.

L. Kovshun

MAIN CONCEPTS IN MICHAŁ BOBRZYŃSKI'S “DZIEJE POLSKI W ZARYSIE” (1879)

The article outlines a number of main concepts used in one of most disputed narratives in modern Polish historiography, “Dzieje Polski w zarysie”, written by Michał Bobrzyński. The author counts the frequency of occurrences and defines such concepts as ‘the nation’, ‘the government’, ‘the state’, ‘the unity’, ‘the right’, ‘the power’, ‘the work’, and ‘the goal’ as well as ‘the strength’, ‘the society’ and ‘the civilization’. The author doubts historiographical opinion about importance of ‘the strong power’ concept in Bobrzyński’s narrative, and replaces it with ‘the strong governance’ due to the significance of its textual use. Strength of ‘the governance’ is not enough for ‘the good governance’; however it should contain also ‘the unity’, and ‘the work’ for public wealth. In his book, Bobrzyński claims notable importance of ‘the unity’; it can even replace the independence of the Polish state. The concept of ‘the work’ has special value, which can be provided in different ways such as legislative, economic or civilizational deeds. According to Bobrzyński, personality of the ruler by his or her own is not so essential; it even can be a counterweight to the governmental organization and political nation. The connecting point of these political units is the understanding of a single goal, and mutual cooperation in its achievement. The frequency of the usage of ‘the right’ concept exposes Michał Bobrzyński’s law education and further career aims, but also reveals his connection to the ideas of Rudolph Sohm, German jurist and historian. Bobrzyński agreed with Józef Szujski, his colleague from the Cracow historical school, about the meaning of ‘the civilization’ concept, but for Bobrzyński the Polish state triumphed only once in its history when Poland incorporated territories of Lithuania and the Kievan Rus in the late sixteenth century and established the Polish-Lithuanian Commonwealth on the dominant position.

Keywords: Cracow historical school, Polish historiography, Michał Bobrzyński, ‘strong power’, ‘good governance’, ‘the state’, ‘organic work’, ‘civilization’.

Матеріал надійшов 08.03.2019